

Dezvoltarea competentelor de comunicare la elevii cu dificultati emotionale in familiile conflictuale

Rezumat

Articolul prezent își propune să atragă atenția psihologilor școlari asupra necesității formării profesionale în domeniul consilierii familiale. Foarte multe dintre problemele copiilor în școală apar pe fundalul unor sisteme familiale tensionate și insecurizante pentru copii. Multe dintre nevoile lor emoționale nesatisfăcute acasă se cer imperios a fi satisfăcute la școală, cea de a doua „familie” a copilului, chiar dacă uneori modalitățile de satisfacere alese de către aceștia contravin rigorilor impuse de normele școlare. Așadar, abordarea problemelor copilului în cadrul sistemului familial de către psihologul școlar este absolut necesară. Șansa de rezolvare a problemelor pe care copilul le ridică părinților și profesorilor este mult mai mare și mult mai rapidă printr-o astfel de abordare.

Cuvinte-cheie: copii, probleme școlare, părinți, relație de cuplu deficitară, consiliere experiențială

Nu rare sunt cazurile când psihologului școlar îi sunt aduși la cabinet de către învățători, profesori sau părinți copii care nu reușesc să răspundă cerințelor școlare. Nu învață, nu țin pasul cu ceilalți, aleargă, ating, lovesc și dărâmă tot ceea ce întâlnesc în cale, vorbesc urât, țipă sau sfidează autoritatea vreunui profesor – sunt doar câteva dintre motivele pentru care elevul este trimis la psiholog. „Te rog, ai grijă de el!”, „Fă ceva, că nu se mai poate!” sunt rugăminți ale celor care aduc sau trimit la cabinetul de consiliere copiii care ridică probleme în școală. Sarcina primită nu este ușoară, deoarece de cele mai multe ori cheia unor astfel de probleme nu se află nici la psiholog și nici la „bietul copil problemă”. Dinamica sistemului familial din care elevul provine pare a fi responsabilă de toate aceste manifestări ale copiilor, inadecvate sistemului școlar.

O relație parentală disfuncțională își pune puternic amprenta asupra comportamentelor maladaptative ale copiilor la școală. Lipsa de motivație pentru învățare, dificultățile de înțelegere și memorare, violența verbală sau fizică, absenteismul sunt expresii ale conflictelor interioare pe care le trăiește un copil marcat de climatul tensionat de acasă. Tehnicile specifice consilierii experiențiale de tip familial permit abordarea creativă a problemelor cu care copilul se confruntă în cadrul familiei sale, dar și a modalităților disfuncționale prin care părinții se raportează la aceștia ca urmare a crizei conjugale. Fără o astfel de intervenție, la nivelul sistemului familial, șansele de recuperare și reintegrare adaptativă ale copiilor sunt mici.

E destul de dificil pentru psiholog să obțină colaborarea unor părinți care nu au, în cele mai multe cazuri, conștiința propriilor contribuții la declanșarea și menținerea

simptomelor copiilor. De asemenea, frecvent, aceștia nu sunt pregătiți să facă vreo schimbare în viața lor, schimbare care ar putea avea ca efect, conform principiilor de funcționare specifice oricărui sistem, modificări benefice ale implicării copilului în activitățile școlare.

Primul contact al psihologului cu membrii familiei „copilului problemă” este extrem de important. Exprimarea cerinței de a veni împreună, părinți și copil, la prima întâlnire de consiliere este fundamentală. Un prim diagnostic al sistemului familial poate avea astfel loc chiar de la început. Faptul că un părinte își face timp să vină și celălalt nu, faptul că vin împreună cei doi adulți și nu reușesc să-și vorbească în timpul ședinței (decât să-și exprime neliniștile separat sau în același timp către psiholog) sau faptul că se ceartă și se acuză reciproc cu privire la eșecurile pe care le întâmpină copilul lor sunt date diagnostice importante despre climatul familial în care stă zi de zi „copilul cu probleme școlare.”

Facilitarea dialogului între membrii familiei, în vederea clarificării motivelor pentru care aceștia au solicitat întâlnirea, scoate la iveală, deseori, elemente psihologice cheie care justifică o serie din comportamentele copilului la școală:

- singurătatea pe care o resimte copilul în cadrul familiei sale,
- frica și saturația față de conflictele permanente dintre mamă și tată,
- nevoia de performanță înaltă a părinților „carieriști”, reflectată într-o serie de complexe de inferioritate și anxietăți de abandon la copii,
- nemulțumiri și temeri ale copilului, provocate de decizia de separare sau divorț a părinților,
- un doliu recent al familiei sau o relație de doliu nefinalizată pentru unul dintre membrii familiei nucleare sau extinse,
- boală cronică sau gravă a cuiva din familie,
- lipsa de încredere în sine a unuia sau a celor doi părinți, reflectată în cerințe exacerbate pe linie școlară față de copil sau disonante în raport cu propriile comportamente („du-te la școală, dar eu sunt șomer și nu fac nimic să-mi găsesc ceva de muncă”)

și lista ar putea continua.

Toate acestea au menirea de a-i convinge pe părinți să se implice responsabil în actul de consiliere. Aplicarea testului familiei, în aceeași primă întâlnire, tuturor membrilor familiei permite, de asemenea, identificarea unor discrepante de percepție, a unor surse de conflict sau depresie, anxietate la copil, elemente ce își pun amprenta asupra problemelor legate de școală: lipsă de interes, dificultăți de învățare, rezultate slabe, absentism, agresivitate verbală și/sau fizică, izolare etc.

Așadar, diagnoza familială este extrem de importantă pentru reușita actului de consiliere a copiilor cu probleme școlare. O serie de tehnici experiențiale de tip expresiv-creativ pot fi utilizate cu valoare diagnostică: desenul, modelajul, jocul de rol, sculptura relațiilor familiale. Redau mai jos câteva exemple de tehnici de diagnoză familială, pe care le-am utilizat de-a lungul anilor:

Portret de familie:

„Cu ajutorul desenului (sau lutului, în cazul în care copiii sunt școlari mici), realizați un portret al familiei voastre. Purtați un dialog între membrii familiei desenate (sau modelate, dacă este vorba despre lut).”

Desenul cinetic al familiei:

„Desenați cu ajutorul creioanelor colorate o scenă din viața de familie.”

sau

„Realizați pe o foaie de hârtie cu ajutorul temperei sau acuarelelor o poveste care să fie reprezentativă pentru o zi din viața familiei voastre.”

Sculptura relațiilor familiale:

„Realizați din corpurile voastre un grup statuar care să fie reprezentativ pentru relațiile pe care voi le aveți în interiorul familiei voastre!”

Fiecare din aceste provocări de tip experiențial sunt urmate de dialogul experiențial moderat de psiholog, de trecerea de la metaforă la viața reală, de identificarea motivelor care au declanșat și care susțin simptomul/ simptomele copilului în activitățile școlare.

După o astfel de intervenție de diagnoză familială și de identificare a posibilelor elemente care stau la baza problemelor școlare ale copilului, deseori părinții conștientizează necesitatea de a se implica în procesul de consiliere, de a-și ajuta copilul să depășească blocajele sau dezinhibițiile pe care le manifestă la școală.

Din momentul obținerii complianței părinților la actul de consiliere familială, poate începe o diagnoză mai aprofundată a copilului, în vederea unei mai bune cunoașteri a acestuia și sudării relației de consiliere.

Obținerea unor date de anamneză mai bogate despre copil și a unor informații mai aprofundate despre dinamica conjugală se poate realiza într-o întâlnire separată cu cei doi părinți sau cu părintele care a însoțit copilul la psiholog și a acceptat participarea la actul de consiliere. Toate acestea sunt necesare deoarece ne permit conturarea unei imagini cât mai complete despre factorii care facilitează și întrețin simptomul copilului. Astfel vom putea realiza ipotezele, obiectivele și planul de intervenție adecvat, care să permită copilului o adaptare mai bună la cerințele școlare.

Pentru a ilustra care ar putea fi periplul experiențial al interacțiunii copil-părinți-psiholog școlar după stabilirea planului de intervenție, mi-am propus să prezint în continuarea acestei lucrări două cazuri. Acestea au menirea de a susține necesitatea realizării în actul de consiliere a copilului cu probleme școlare a tuturor demersurilor prezentate până acum și să evidențieze utilitatea unor tehnici de tip experiențial în abordarea unei astfel de problematici.

Prezentarea pe care o voi face în continuare va parcurge calea următorului algoritm:

- simptomatologie;
- interviu, anamneză și diagnoză familială;
- identificarea acelor elemente din sistemul familial care au declanșat și care întrețin simptomul copilului, cu efecte nefaste pentru activitatea școlară;
- ipoteze și obiective, plan de intervenție și tehnici de tip experiențial aplicate pentru obținerea unui nou echilibru familial, condiție necesară depășirii problemelor școlare;
- rezultat.

Cazul I

Maria este elevă în clasa I și este adusă la psiholog de către mamă. Aceasta este îngrijorată pentru că fiica ei este din ce în ce mai mult izolată de către colegi la școală, deoarece îi aleargă, îi bate și țipă la ei. Băieții par a fi țintele ei favorite. Explorând contextul familial am descoperit că în această perioadă cei doi părinți ai ei, mama și tatăl vitreg, trec printr-o perioadă de criză conjugală. Deși căsătoriți de un an și jumătate, cu câteva luni în urmă mama descoperise că soțul ei întreținea și o a doua relație cu o femeie, încă dinaintea căsătoriei lor.

Momentul în care mama vine cu Maria la psiholog este unul foarte tensionat și pentru ea, deoarece tatăl copilului mai mic a plecat de acasă, lăsând-o cu cei doi copii. Din aceste motive recunoaște că și ea își pierde răbdarea, țipă foarte des la copii și plânge frecvent.

Așadar observăm că Maria reproduce același comportament al mamei la școală. Acasă, marcată fiind de drama prin care trece mama sa, încearcă să o ajute și să aibă grijă de ea, intrând deja într-un rol care nu mai este al ei și care o obosește. Nu este ușor pentru o fetiță de numai șapte ani să își asume rolul de părinte, de mămică grijulie pentru propria mamă. Neliniștile ei sunt alimentate și de profunde sentimente de vinovăție și neîncredere în sine, deoarece niciunul dintre tați nu a iubit-o și nu și-a dorit să stea cu ea. Foarte atașată de acest nou tătic, care „părea să o placă”, deoarece îi aducea foarte multe jucării, Maria trăiește a doua oară sentimentul respingerii și neacceptării. Așa ne explicăm de ce la școală Maria bate cu foarte mare forță în special băieții. Și să nu uităm că frățiorul ei tocmai a apărut pe lume și se bucură, datorită vârstei lui, de toată atenția mamei.

Din datele anamnestice, dar și din instrumentele psihodiagnostice utilizate (testul persoanei, testul arborelui, testul familiei, CAT), cât și din produsele activității sale în cabinetul de consiliere reiese nevoia fetei de a fi iubită, de a avea o familie biparentală fericită.

În desenele realizate în serie (asemenea unor mici scenete ale unei piese de teatru) este creionată povestea unei fetei, pe nume Maria, care merge pe un drum, dorind să ajungă la casa ei aflată pe o stâncă înconjurată de apă și luminată de un soare foarte mare. Drumul este plin de obstacole, pe care încet-încet Maria le depășește, semn că este o fetiță plină de resurse.

Lucrul în paralel al mamei pe clarificarea relației cu al doilea soț, pe clarificarea relației cu tatăl său, sursa tuturor eșecurilor ei conjugale, a dus la obținerea unei stări de bine pentru aceasta. Relaxarea mamei a contribuit la liniștirea fetei, fapt care a permis Mariei să-și îmbunătățească relațiile cu copiii la școală și să găsească un final fericit poveștilor realizate cu ajutorul tehnicii desenului serial.

De asemenea, lucrul pe diada mamă-copil a ajutat-o pe Maria să-și reintre în rolul ei de copil și, în felul acesta, să fie mai liniștită la școală.

Problematika geloziei fraterne a fost rezolvată tot în cadrul unor astfel de întâlniri. Tehnica „Copacul necazurilor” și „Grădina bucuriilor” a facilitat abordarea acestui subiect. Cu ajutorul creioanelor colorate, pe o foaie de hârtie A4, împărțită în două, mamă și fiică au desenat în partea stângă câte un copăcel, de crenguțele căruia au agățat toate necazurile relației lor, iar în partea dreaptă au conturat o serie de flori, realizând o grădină a bucuriilor relației dintre ele.

O astfel de intervenție la nivelul sistemului familial pe o durată de câteva luni a dus la optimizarea comportamentului Mariei la școală, la integrarea ei mai facilă în colectivul clasei, ea nemaifiind acum un copil problemă.

Cazul II

Mihai este elev în clasa a V-a la un liceu de renume din centrul capitalei. El ridică probleme părinților și profesorilor prin faptul că nu vrea să scrie, nu vrea să învețe, lipsește destul de mult de la școală, iar atunci când vine nu este atent la ore, trecând de la o extremă la alta: fie cade pe gânduri, fie se foiește în bancă. De asemenea, s-a îngrășat foarte mult de când a început școala.

Din datele de interviu, anamneză și diagnoză familială aflăm următoarele:

Mihai este singur la părinți, s-a mutat la începutul clasei a V-a în liceu, notele luate de la începutul anului și până spre sfârșitul semestrului, când a venit împreună cu părinții la psihologul școlar, sunt foarte mici și își face temele cu o bunică, mama mamei, care „nu știe cum să-l mai ia.” Aflăm, de asemenea, că Mihai locuiește cu părinții săi și bunica din partea mamei, care se ocupă foarte mult de el, deoarece mama călătorește frecvent în interes de serviciu, iar tatăl este pasionat de calculator, pe care-l dispută seară de seară cu fiul său. Atitudinea față de implicarea școlară a celor doi părinți pare a fi până la un punct solidară, după care tatăl se arată a fi mai indulgent:

Mama: „Parcă nu are voință copilul acesta. Noi îi cerem mereu să scrie, să învețe și el nu vrea.”

Tatăl: „Așa este, deși parcă sunt cam multe meditații: luni, marți, miercuri, joi...”

Timpul pe care-l petrec împreună cei trei este destul de limitat. Mama aloacă foarte mult timp serviciului și dezvoltării sale profesionale, realizând foarte multe formări postuniversitare, în timp ce tatăl, absolvent de liceu, cu diplomă de bacalaureat, își petrece marea majoritate a timpului la serviciu și în fața calculatorului, acasă, vizionând filme (nevoia acestuia de a se refugia seară de seară într-o lume virtuală, semn al neacceptării situației reale).

Observăm atitudinea ambivalentă a sistemului parental în ceea ce privește timpul acordat școlii de Mihai, atitudine care explică și mersul în salturi la școală al acestuia. Remarcăm dorința foarte mare a mamei de a progresa profesional, dorință care este în acord cu cerințele pe care le impune fiului său, dar în dezacord cu nevoile tatălui și ale băiatului. Acest lucru ne face să credem că mama valorizează foarte mult dezvoltarea intelectuală a sa și a celorlalți. Nu este mulțumită, așadar, nici de lipsa de interes pentru școală a fiului său și nici de lipsa de preocupare pentru dezvoltarea intelectuală și profesională a soțului ei, motiv pentru care îi respinge inconștient pe amândoi: pe unul ignorându-l, pe celălalt bombardându-l cu sfaturi și cerințe de dezvoltare-învățare. Această ipoteză este foarte bine susținută de datele furnizate de „Fotografia de familie”, tehnică experiențială aplicată celor trei, și de „Grupul statuar”, realizat într-o ședință în care s-a prezentat la consiliere familia nucleară împreună cu bunica.

În ceea ce privește „Fotografia de familie”, am cerut copilului, mamei și tatălui să se gândească la tipurile de relații pe care le-au avut în ultima perioadă și, în funcție de acestea, să realizeze, pe o foaie de hârtie, cu ajutorul creioanelor colorate, o fotografie de familie relevantă pentru toate aceste interacțiuni. „Mă simt mai aproape sau mai departe

de... sau îl văd pe... mai aproape de...” sunt cerințe suplimentare care au menirea de a-i ajuta pe clienți să realizeze fotografia de familie.

Desenul băiatului exprimă cel mai bine **lipsa de comunicare** dintre el, mamă și tată (observăm că bunica lipsește, semn al relației deficitare pe care Mihai o are cu aceasta), **depresia băiatului** (toate personajele sunt conturate cu negru) și **dorința de identificare a băiatului cu tatăl său** (vezi culorile folosite), barată însă de propria mamă, care se află bine poziționată între ei și privește către fiu, ignorându-l total pe tată.

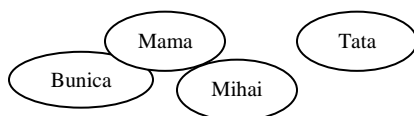
Faptul că mama și bunica fac cuplul perfect pentru creșterea copilului, iar tatăl este o anexă a sistemului familial, reiese foarte clar din desenul mamei.

Depresia tatălui, care se simte și el exclus din familie, este relevată de desenul compensator realizat de acesta cu creionul roz, și care reprezintă „familia unită”, deși la o privire mai atentă putem observa cum copilul „trage” parcă de părinți pentru a-i aduce mai aproape unul de celălalt.

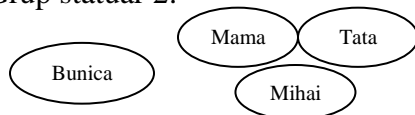
Se evidențiază astfel o serie de probleme la nivelul cuplului marital: lipsa de comunicare dintre parteneri, neacceptarea și devalorizarea soțului de către soție și implicit o neacceptare și o devalorizare a băiatului de către mamă, care o are aliată și pe bunică. Se remarcă, de asemenea, o contaminare a rolurilor familiale, care creează probleme de identificare și identitate băiatului. În tot acest context neîncrederea în propriile forțe și mâncatul excesiv sunt justificate pentru Mihai. Copilul se pedepsește inconștient, pentru incapacitățile sale, „deformându-se” pe zi ce trece, încercând în același timp să-și ofere, „salvator”, „porții de afecțiune” prin hrana pe care o ingerează.

„Grupul statuar” realizat de către cei patru membri ai familiei scoate și el în evidență aceleași tipuri de probleme, cărora copilul le găsește instant soluția. Ieșind din grupul statuar, pe motiv că nu se simte bine acolo, Mihai propune modificarea acestuia astfel: apropierea mamei de tată, separarea mamei de bunică și așezarea sa în fața părinților lui astfel încât prezența acestora să fie securizantă, hrănitoare și nu apăsătoare pentru el.

Grup statuar 1:

Grup statuar 2:

Este foarte clară nevoia copilului de a-i vedea pe părinții săi comunicând, de a-i simți aproape, de a-și petrece timpul cu ei și de a se simți în siguranță, acceptat și protejat de către aceștia. Transpare, de asemenea, nevoia de a o așeza pe bunica „acolo unde îi este locul”, o bunică prezentă care privește cu blândețe la ceea ce se întâmplă în familia lui nucleară.

Părinții au conștientizat faptul că au o problemă în relația de cuplu. Le-am făcut recomandarea de a merge la o consiliere maritală. Am centrat apoi demersul de consiliere pe clarificarea relației celor doi părinți cu băiatul lor, propunându-le un exercițiu simplu, dar extrem de facilitator și motivant pentru schimbarea unor atitudini și comportamente cu impact negativ asupra relațiilor familiale în ansamblu și activităților școlare în particular.

Îmi place de tine atunci când...	Nu-mi place de tine atunci când...	Aștept de la tine să...

Dialogul experiențial purtat în urma acestor însemnări realizate de fiecare membru al familiei a scos la iveală o serie de dificultăți pe care copilul le avea la școală: profesori exigenți, dificultăți de înțelegere a materiei, program prea încărcat, lipsă de timp pentru activități la liberă alegere.

Au fost exprimate și auzite de către părinți o serie de nevoi ale copilului în raport cu aceștia: de a fi ajutat, de a-și petrece împreună timpul liber, de a sta mai mult de vorbă, de a nu se mai certa și de a sta mai mult împreună ei, părinții. De asemenea, copilul a exprimat dorința de a se înțelege mai bine cu tatăl și de a avea mai multe activități comune. Firească o astfel de nevoie, în condițiile în care Mihai se află la vârsta pubertății și nevoia de tată este din ce în ce mai mare pentru a-și construi identitatea psihosexuală.

O astfel de intervenție, în care complianța la consiliere a copilului și părinților s-a concretizat într-o implicare susținută în actul de consiliere, a dus la ameliorarea comportamentului copilului în cadrul activităților școlare. Ameliorarea s-a produs treptat, pe măsură ce s-a clarificat încet-încet și relația de cuplu a părinților. Criza problemelor școlare a fost depășită în timp, cu efort din partea tuturor membrilor familiei, deoarece s-a dovedit a fi un efect al unei situații de criză prin care trecea de multă vreme relația conjugală. Mihai a făcut destul de bine față cerințelor școlare și, în urma examenului de capacitate, a reușit să intre la același liceu de renume din centrul capitalei.

Bibliografie:

- 1) Bonchiș, Elena (2004), *Psihologia copilului*, Editura Universității din Oradea
- 2) Mitrofan, Iolanda (2001), *Psihopatologia, psihoterapia și consilierea copilului – Abordare experiențială*, Ed. SPER, București
- 3) Mitrofan, Iolanda (2004), *Terapia unificării, abordare holistică a dezvoltării și a transformării umane*, Editura SPER, București
- 4) Munteanu, Anca (1998), *Psihologia copilului și a adolescentului*, Editura Augusta, Timișoara
- 5) Corte, Erik, Weinert, Franz (1996), *International Encyclopedia of Developmental and Instructional Psychology*, Pergamon